

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ПАВЛИК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 159.923.32

**ЦІННІСНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – “Педагогічна та вікова психологія”

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ –2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології ім. Г.С.Костюка АПН України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Онищенко Галина Іванівна,
Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України,
лабораторія консультативної психології та психотерапії,
докторант.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Болтівець Сергій Іванович,
Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України,
заступник директора з науково-експериментальної та
організаційної роботи;

кандидат психологічних наук, доцент
Бреусенко-Кузнєцов Олександр Анатолійович,
Національний технічний університет (“КПІ”),
доцент кафедри психології та педагогіки.

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України,
лабораторія морально-етичного виховання, м. Київ.

Захист відбудеться “22” грудня 2006 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9, 5 поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9.

Автореферат розісланий “21” листопада 2006 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Е.О.Помиткін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується тенденцією до гуманізації, що визначає актуальність вивчення ціннісно-сислової сфери особистості та її впливу на процес морального розвитку. Моральне становлення відбувається завдяки формуванню світогляду людини, підґрунтям якого є система цінностей, переконань, принципів. Прийняття та засвоєння тих чи інших моральних цінностей формує світоглядні уявлення, на основі яких особистість здійснює моральне самовизначення в соціальному оточенні. Світоглядні ціннісні орієнтації суттєво впливають на продуктивність життєвої активності людини, на формування її ціннісного ставлення до світу, життєвих планів і виконують регуляторну функцію в смисловому пошуці та моральній поведінці.

Проблема ціннісної детермінації морального становлення особистості викликає значний інтерес сучасних дослідників. Розробка теоретичних аспектів впливу ціннісних факторів на особистісне становлення знайшла своє відображення в роботах І.Д.Беха, М.Й.Боришевського, Б.С.Братуся, О.А.Бреусенка-Кузнєцова, Ф.Є.Василюка, Є.В.Єгорової, І.А.Зязюна, О.М.Ігнатович, Н.І.Литвинової, С.Д.Максименка, І.П.Манокси, В.Ф.Моргуна, Г.І.Онищенко, Н.А.Побірченко, В.В.Рибалки та інших. Проте, психологічні закономірності впливу ціннісних детермінант на моральне становлення особистості до останнього часу остаточно не визначено.

Найбільш актуально проблема формування ціннісного підґрунтя постає в юнацькому віці, оскільки цей вік є сензитивним щодо морального самовизначення особистості (Д.Б.Ельконін). Саме в юнацькому віці закладаються ті основи, на яких будуватиметься ціннісно-моральний стрижень людини в її подальшому житті. Відповідно до культурно-історичної теорії Л.С.Виготського, філософсько-психологічної концепції С.Л.Рубінштейна, головним джерелом формування ціннісно-сислової сфери є культурно-історична спадщина суспільства: цінності, ідеали, критерії добра і зла. Процес морального становлення особистості оптимізується впливом культури, яка втілює прагнення людей до вищих духовно-моральних ідеалів і формує ціннісний простір моральної свідомості (С.І.Болтівець, В.А.Малахов, Н.Г.Ничкало). Для вітчизняної традиційної культури притаманний акцент саме на моральність і пріоритет духовних цінностей над матеріальними.

Між тим, сучасна культура характеризується дифузністю ціннісних орієнтирів внаслідок неструктурованості різноманітних типів субкультур, відсутністю чітких ціннісних критеріїв та моральних зразків у суспільстві (І.Я.Медведева); гедоністично-прагматичною спрямованістю, індиферентністю стосовно духовно-морального смислового виміру буття (В.Франкл, Е.Фромм); наявністю деструктивного впливу реклами, що сприяє навіюванню нездорових стереотипів (алкоголізації, легалізації сексуальних девіацій тощо) і закладає основи для формування чинників самознищувальної поведінки людини (В.Д.Менделевич).

Отже, соціально-психологічна ситуація суспільної нестабільності задає полімодальність життєвих орієнтирів, що загострює проблему ціннісно-морального вибору особистості. У зв'язку з цим, серед молоді значно поширюються масові прояви низького рівня моральної просвіти, що сприяє несформованості моральної сфери. Втрата ціннісно-моральних

орієнтирів є причиною багатьох проблем психічного розвитку і поведінки молодих людей. Порушення традиційної ціннісної ієрархії викликає розвиток особистісних дисгармоній й обумовлює гедоністичну або прагматичну спрямованість особистості. Наслідком витіснення духовних цінностей прагматичними є нездатність до побудови глибинних взаємостосунків, оскільки з прагматичної позиції інша людина сприймається як конкурент або засіб досягнення власної мети (Е.Фромм). Гедоністична спрямованість також є “глухим кутом розвитку особистості”, оскільки гедонізм стає єдиним джерелом глибоких вражень індивіда, за яких він відчуває себе соціально повноцінним (В.О.Остроглазов).

Здоровий розвиток творчої особистості в юнацькому віці визначається наявністю духовної ціннісної спрямованості, що сприяє актуалізації вищої потреби в пошуках сенсу життя (Г.О.Балл, Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюк, О.І.Кульчицька, С.Д.Максименко, Е.О.Помиткін, О.Є.Самойлов, Т.М.Титаренко, В.Франкл, Е.Фромм). Методологія психологічної допомоги особистості в цьому напрямі ґрунтовно висвітлюється в наукових працях О.Ф.Бондаренка, З.Г.Кісарчук, І.Я.Медведевої, Г.І.Онищенко, В.Г.Панка, В.В.Рибалки, В.В.Синявського, Т.О.Флоренської, О.П.Хохліної, Л.П.Шеховцової та інших. Проте, слід зазначити, що питання розробки практичних методів сприяння моральному становленню шляхом свідомого прийняття вищих, зокрема, духовних цінностей з урахуванням закономірностей ціннісної детермінації морального розвитку в юнацькому віці до останнього часу розроблялись недостатньо. Тому, враховуючи актуальність проблеми впливу ціннісних факторів на процес морального становлення, ми обрали тему дослідження: “Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: робота виконана відповідно до плану наукових досліджень Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України в зв'язку з розробкою теми НДР на 2000-2004 рр.: "Теоретико-методичні основи індивідуального та сімейного консультування та психотерапії" (РК № 0100U 000066).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України 31 січня 2005 р., протокол № 1, та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні 22 лютого 2005 р., протокол № 2.

Об'єктом дослідження є моральне становлення особистості в юнацькому віці.

Предметом дослідження є ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці та розробці на цій основі методів ціннісно-морального психологічного консультування та групового тренінгу як форм психологічної допомоги молоді.

Концептуальна ідея дослідження: психологічними передумовами морального становлення особистості в юнацькому віці виступають *усвідомлення, прийняття та актуалізація* духовних та інших буттєвих цінностей, що визначає конструктивність особистісного розвитку й забезпечує ціннісну детермінацію моральної поведінки.

Гіпотеза дослідження складається з припущень: а) моральне становлення особистості в юнацькому віці детермінується такими особливостями ціннісної системи, як наявність чіткої ціннісної ієрархії, домінування буттєвих, зокрема, духовних цінностей, підпорядкованість дефіцитарних цінностей моральним, узгодженість декларованих та реально діючих цінностей; б) психологічна допомога молоді може здійснюватись у процесі психологічного консультування шляхом осмислення наявної ціннісної системи та засвоєння буттєвих цінностей як детермінант розвитку моральної сфери людини.

Для перевірки гіпотези і реалізації мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз стану проблеми ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці у вітчизняній та зарубіжній науці, визначити понятійний апарат та методологічний підхід дослідження.
2. Визначити систему ціннісних детермінант морального розвитку, показників сформованості моральної сфери особистості в юнацькому віці, розробити модель та методичний інструментарій їх дослідження.
3. Дослідити структуру та зміст системи цінностей як чинників морального становлення особистості в юнацькому віці.
4. Встановити закономірності ціннісної детермінації морального становлення особистості.
5. Розробити та експериментально апробувати методіку індивідуального ціннісно-морального консультування та групового тренінгу; сформулювати методичні рекомендації щодо оптимізації морального становлення особистості в юнацькому віці з врахуванням закономірностей його ціннісної детермінації.

Теоретичною основою дослідження виступають філософсько-психологічна концепція розвитку особистості С.Л.Рубінштейна, теорія М.Й.Боришевського про ціннісну детермінацію особистісного становлення та ідеї О.М.Леонтьєва щодо аксіологізації психології.

Методологічну основу дослідження складають: принципи розвитку психіки (Г.С.Костюк, С.Д.Максименко), детермінізму (В.Вундт, С.Л.Рубінштейн, О.М.Ткаченко), єдності психіки й діяльності (ціннісно-смислових регуляторів і поведінки) (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв); особистісний підхід (І.Д.Бех, К.К.Платонов, В.В.Рибалка), системно-структурний підхід (С.Д.Максименко, В.Д.Шадриков); культурологічний підхід (Л.С.Виготський, В.А.Роменець, Н.В.Чепелева), етичний аспект вітчизняної філософії (В.В.Зеньковський, В.А.Малахов, Л.С.Франк), що висвітлює проблему сенсу життя та призначення людини; положення екзистенційної (В.Франкл та ін.), гуманістичної (А.Маслоу, К.Роджерс, Е.Фромм) та християнської психології (Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюк, Л.П.Шеховцова) про провідну роль духовних цінностей, ієрархію буттєвих і дефіцитарних потреб особистості; методологічні підходи у наданні психологічної допомоги (О.Ф.Бондаренко, З.Г.Кісарчук, Г.І.Онищенко, Т.О.Флоренська, О.П.Хохліна).

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, узагальнення, систематизація даних наукової літератури, за допомогою яких проведено теоретико-методологічне вивчення проблеми детермінаційного впливу ціннісної системи особистості на її моральне становлення; *емпіричні* – спостереження, анкетування, тестування, проєктивні, психосемантичні, репертуарні методи, констатувальний експеримент; *розвивальні* –

формувальний психолого-педагогічний експеримент, психологічний тренінг, психологічне консультування. Обробка експериментальних даних здійснювалася за допомогою кореляційного та факторного аналізу.

Організація дослідження. Дослідження проводилось упродовж 2000-2006 рр. у три етапи: *підготовчий* (2000-2002 рр.) – теоретичний аналіз наукової літератури, розробка програми та методичного інструментарію дослідження, *експериментальний* (2002-2003 рр.) – проведення пілотажного дослідження, констатувального та формувального експериментів та *заключний* (2004-2006) рр. – аналіз результатів експериментальних даних, оформлення дисертаційного дослідження.

Експериментальна база: загальноосвітній навчальний заклад №74 м. Києва, Київський коледж нерухомості, Київський державний університет харчових технологій. Експериментальною роботою було охоплено 166 осіб. Для апробації пакета методик було проведено пілотажне дослідження, в якому брало участь 68 студентів Київського коледжу нерухомості. В основному емпіричному дослідженні брало участь 30 учнів 9-го класу та 68 студентів 4-го курсу Київського державного університету харчових технологій. З них у формуальному експерименті (тренінзі ціннісно-морального розвитку) брало участь 40 студентів.

Наукова новизна дослідження:

- вперше *визначено* ціннісно-особистісний підхід у дослідженні ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці;
- *уточнено* особливості ціннісної детермінації морального становлення особистості;
- *встановлено* закономірності впливу ціннісних детермінант на моральне становлення у юнацькому віці;
- *доведено* позитивний вплив традиційної моральності на розв'язання психологічних проблем сучасної молоді.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про структуру та зміст системи цінностей як детермінант розвитку моральної сфери особистості в юнацькому віці; в уточненні положень ціннісно-особистісного підходу в контексті дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості.

Практичне значення дослідження полягає в розробці системи психодіагностичної та корекційної роботи з юнацтвом. Ціннісно-моральне консультування та тренінг ціннісно-морального розвитку можуть бути застосованими в психологічних заходах з профілактики та корекції відхилень у моральному становленні сучасної молоді.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховному процесі Київського коледжу нерухомості (довідка № 251 від 31.10.05); в консультативній та тренінговій роботі на базі Солом'янського районного в м. Києві Центру соціальних служб для молоді (довідка № 701 від 21.10.05).

Особистий внесок автора полягає у теоретичному аналізі досліджуваної проблеми; визначенні ціннісних детермінант морального розвитку особистості та встановленні психологічних закономірностей їх впливу на моральну сферу; розробці принципів та методів ціннісно-морального консультування як наряду психологічної допомоги молоді.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, кількісним та якісним аналізом отриманих результатів, використанням методів математичної статистики.

Положення, що виносяться на захист.

1. Особливості ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці полягають у диференційованості та стійкості ціннісної структури, пріоритеті духовних цінностей над дефіцитарними, узгодженості декларованих та діючих цінностей.

2. Психологічну допомогу у моральному становленні особистості в юнацькому віці доцільно здійснювати в процесі ціннісно-морального консультування шляхом осмислення наявної ціннісної системи, засвоєння бутєвих цінностей та покладення їх в основу саморозвитку і моральної поведінки особистості.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях: “Людина у світі духовної культури” (17-18 травня 2002 р., Київ); “Психологічна допомога сім’ї: досвід, проблеми, перспективи” (15-16 травня 2003 р., Київ); “Соціально-психологічні детермінанти особистісного становлення сучасної молоді” (1-3 жовтня 2003 р., Луганськ); V міжнародному тижні освіти в Україні “Освіта для дорослих та демократія” (17-24 вересня 2004 р., Київ); на звітній науковій конференції Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України “Теорія і практика професійної освіти в умовах європейської інтеграції” (13-14 березня 2006 р., Київ).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 7 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 260 робіт (з них 6 іноземних джерел), 5 додатків на 56 сторінках, вона містить 22 таблиці на 21 сторінках та 17 малюнків на 16 сторінках. Загальний обсяг дисертації 270 сторінок (199 сторінок - основний текст).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтована актуальність дисертаційного дослідження, сформульовані його мета, об’єкт, предмет та завдання; розкрито методологічну основу, наукову новизну, теоретичну та практичну значущість; окреслено структуру роботи та дані про її апробацію.

У **першому розділі** “Теоретичні передумови дослідження проблеми ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці” представлено загальнотеоретичний аналіз досліджуваної проблеми, розглянуто особливості ціннісної детермінації морального становлення з урахуванням психологічних закономірностей юнацького віку, визначено понятійний апарат та методологічний підхід дослідження.

У **першому підрозділі** здійснено теоретичний аналіз філософських та психолого-педагогічних досліджень проблеми ціннісної регуляції морального розвитку людини; визначено основні категорії: “цінності”, “ціннісна система особистості”, “моральність”,

“моральне становлення”, “особистісний розвиток”. Аналіз даних психолого-педагогічної літератури показав, що внутрішньоособистісний аспект *моральності*, як основний ціннісно-смісловий регулятор самоздійснення особистості, практично випав з розгляду наукової психології та педагогіки, його місце зайняло поняття «*моралі*». Як свідчить досвід психоаналізу, акцент на моралі, тобто, на зовнішньому (соціальному) боці ціннісної регуляції без формування внутрішньоособистісного ціннісного стрижня *моральності* не відкриває шляхи до повноцінної реалізації людського буття. Тому в дослідженні ціннісної детермінації морального становлення особистості слід спиратися, крім даних психолого-педагогічних досліджень, ще й на досягнення філософії, етики, екзистенційної та християнської психології.

Аналіз науково-психологічних підходів дозволив сформулювати робоче визначення поняття “цінність”. В даному дослідженні *цінності* розглядаються як узагальнені когнітивно-емоційні смислові утворення, що мають певне змістове наповнення і поєднують домінуючі мотиви особистості в систему її значущих ставлень до дійсності. Вони є критеріями суб’єктивних оцінок та особистісного вибору. *Ціннісна система* є ієрархічною системою цінностей, яка детермінує зміст загальної активності людини і виступає стрижнем її поведінки та головним компонентом саморегуляції (І.Д.Бех, О.П.Макаревич, С.Л.Рубінштейн). Існує два основних джерела формування особистісних цінностей: *соціалізація* – інтеріорізація та прийняття зовнішніх соціально-культурних норм і цінностей та *ціннісна творчість*, яка має основою духовно-екзистенційний досвід особистості (І.П.Манюха, О.А.Бреусенко-Кузнєцов). Представники вітчизняної онтологічно зорієнтованої філософії (М.О.Бердяєв, Л.С.Франк, В.В.Зеньковський, В.А.Малахов) відводять морально-етичним цінностям детермінуючу функцію в процесі смислоутворення та самоздійснення особистості. В.Франкл визначає феномен *смислу життя* як реалізацію вищих духовних цінностей. Згідно теорії особистісних конструктів Дж.Келлі, цінності, які входять до складу особистісних конструктів, обумовлюють процеси сприйняття, інтерпретації та антиципації людиною власного життєвого досвіду. Спираючись на ці положення, робиться висновок: цінності репрезентують особистісний смисл на когнітивному та емоційному рівнях і виконують функцію ціннісної детермінації поведінки.

І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, Л.Кольберг, Г.І.Онищенко, З.К.Столиця та інші розглядають проблему морального становлення особистості в аспекті розвитку моральної свідомості, що спирається на певну систему моральних цінностей. Моральне становлення має певні стадії й обумовлюється розвитком моральної сфери шляхом засвоєння морально-етичних цінностей, що відбувається в три етапи: *когнітивний* (усвідомлення моральних норм, законів моралі), *емоційно-оцінювальний* етап (формування моральних оцінок, моральних ставлень до дійсності, здатності до розрізнення добра й зла) і *поведінковий* (розвиток навичок моральної поведінки, здатності до морального вибору, моральних вчинків) (І.І.Чеснокова). Таким чином, відбувається складний процес засвоєння моральної норми, доки вона не перетвориться у значущий мотив, а згодом й в особистісну цінність, яка виконує функцію детермінації моральної поведінки. Неузгодженість змісту ціннісної системи на означених рівнях (диспозиційно-поведінкова розбіжність) сприяє порушенню

ціннісної регуляції життєдіяльності людини (В.О.Ядов).

Важливим фактором морального розвитку є формування ціннісної *ієрархії* особистості. Моральні норми виконують функцію організації життєдіяльності, якщо створюють *ієрархію особистісних цінностей*, перетворюючись в *мотиви* поведінки, а суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм (І.Д.Бех). Поняття *мотивації* як спонукання, що викликає активність людини і визначає її спрямованість, є однією з провідних категорій у вивченні ціннісно-смыслових феноменів. В різних теоріях в якості чинників особистісної спрямованості виділяють різноманітні базові тенденції: потреби, мотиви, диспозиції, цінності. У концепціях вітчизняної психології характеристика, яка віддзеркалює ціннісно-регуляційний аспект, розкривається по-різному: "динамічна тенденція" (С.Л.Рубінштейн), "смыслоутворюючий мотив" (О.М.Леонтьєв), "домінуюче відношення" (В.М.Мясищев), "основна життєва спрямованість" (Б.Г.Ананьєв). Тому ціннісну спрямованість доцільно розглядати як вектор особистісного розвитку.

Ціннісна детермінація морального становлення особистості виявляється у такий спосіб: ціннісно-смыслова сфера обумовлює розвиток моральної сфери, яка не може формуватись без її ціннісного (смыслоутворюючого) ядра. Засвоєння та актуалізація в поведінці вищих (буттєвих) цінностей детермінує процес морального розвитку особистості. Сполучення особливостей ціннісної системи з особистісними рисами виступають в якості психологічних умов, які визначають характер морального становлення особистості.

Вплив ціннісних детермінант на моральну сферу обумовлює напрямок особистісного розвитку. Ціннісними детермінантами виступають *особливості ціннісної системи*, які можуть бути як конструктивними, що є детермінантами морального розвитку, так і деструктивними, що визначають деструктивний особистісний розвиток. Аналіз підходів медичної психології (В.Д.Менделєвич, О.М.Морозов, В.М.Мясищев, К.Шнайдер, О.О.Фільц) показав, що деструктивний розвиток є процесом формування особистісних дисгармоній (акцентуацій, особистісних розладів тощо), які супроводжуються девіаціями моральної сфери. Таким чином, розвиток моральної сфери є результатом *успішного* функціонування ціннісної системи, що детермінує конструктивність особистісного розвитку. Аналіз науково-психологічних даних дозволив виділити характеристики ціннісної системи особистості, які забезпечують ціннісну регуляцію моральної поведінки: наявність *чіткої ціннісної ієрархії*, *засвоєння духовних цінностей*, *узгодженість декларованих та діючих цінностей* (актуалізація ціннісної системи). При подальшому дослідженні проблеми ціннісної детермінації морального становлення фокус уваги має бути зосередженим на вирішенні питань: які саме цінності й особливості ціннісної системи є чинниками розвитку моральної сфери; за яких психологічних умов відбувається вибір спрямованості моральної поведінки особистості.

У *другому підрозділі* здійснено вивчення системи цінностей як детермінант морального становлення особистості в юнацькому віці в сучасних соціокультурних умовах.

Юнацький вік є сензитивним стосовно морального становлення особистості – людина починає усвідомлювати власні цінності та критично ставитись до суспільних моральних норм, тому ми можемо говорити про *свідоме* моральне становлення, характерне для

юнацького віку. Детермінантами особистісного становлення виступають пізнавальні, етичні, валеологічні, естетичні, сімейні, патріотичні, релігійні тощо цінності. Ціннісні детермінанти залишаються дієвими протягом всього життя, однак саме на етапі юності їхня дієвість значно зростає, оскільки оволодіння ними відбувається завдяки посиленню самоактивності особистості (М.Й.Боришевський).

Сьогодні значною небезпекою для психічного здоров'я молоді є експансія низки західних цінностей (гедоністичних, прагматичних), які не є домінуючими в національній культурі (С.П.Тищенко). При вивченні впливу соціокультурного фактору на процес морального становлення сучасної вітчизняної молоді має враховуватись, що для специфіки слов'янського менталітету притаманна чітка ціннісна ієрархія, провідне місце в якій належить духовним цінностям (О.Ф.Бондаренко, І.Я.Медведєва). Між тим, домінування гедоністичних та прагматичних цінностей, які не підпорядковані моральним, визнається ознакою патогенної ціннісної спрямованості (Б.С.Братусь, В.Франкл, Е.Фромм). Сьогодні, на жаль, у молоді спостерігається низький рівень *моральної просвіти*, що перешкоджає моральному становленню особистості в юнацькому віці. В цьому підрозділі розглянуто психологічні концепції щодо *критеріїв* психічного здоров'я людини, на основі яких визначено наступні критерії *норми* морального становлення в юнацькому віці.

1. *Зрілість ціннісної системи* (чітка ціннісна ієрархія, домінування вищих, зокрема, духовних цінностей, усвідомлення сенсу життя, творча самоактуалізація);

2. Сформованість *моральної сфери* особистості (моральних ставлень до дійсності, морально-ціннісної регуляції, здатності до самовизначення та морального вибору);

3. *Соціально-психологічна адаптованість* особистості, яка умовно поділяється на:

а) *психічну адаптованість* (психічну збалансованість, емоційну стабільність, стресостійкість);

б) *соціальну адаптованість* (в розумінні конвенціональності, альтруїстичної спрямованості на іншу людину, здатності до мирного співіснування з оточуючими).

На відміну від попередніх досліджень, які розглядають ці критерії *окремо* в якості показників психічного здоров'я особистості, ми використовуємо *сукупність* даних критеріїв для оцінки конструктивності особистісного розвитку та морального становлення в юнацькому віці.

В *третьому підрозділі* визначено методологічні підходи до дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці.

Теоретичний аналіз науково-психологічних даних показав, що явище ціннісної детермінації морального становлення особистості доцільно розглядати в межах *особистісного* підходу (І.Д.Бех, К.К.Платонов, В.В.Рибалка), спираючись на розуміння цілісності особистості (в усій індивідуальній неповторності її внутрішнього світу) як суб'єкта морального вчинку й моральної поведінки в цілому. Оскільки основним джерелом особистісних цінностей є культурний досвід людства, то правомірно також спиратись на *культурологічний підхід* підхід (Л.С.Виготський, В.А.Роменець, Н.В.Чепелєва). Іншим напрямом вивчення психічної феноменології особистості є *системний підхід* (С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, В.Д.Шадріков), що має такі складові елементи як: цілісність, структурність, взаємозв'язок системи із середовищем, ієрархічність елементів структури. Ми також спираємось на *мотиваційно-динамічну парадигму*, згідно якої

основною характеристикою особистості виступає її *спрямованість*, що може динамічно змінюватись відповідно до внутрішнього стану людини і зовнішніх соціальних умов.

Спираючись на ряд зазначених підходів, був визначений *ціннісно-особистісний* підхід до вивчення ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці. Особистість розглядається як ієрархічна система, вищим детермінуючим рівнем якої є підсистема цінностей, що обумовлює розвиток моральної сфери та поведінки людини.

Співвіднесення термінології екзистенційної, гуманістичної та християнськи зорієнтованої психології надає підстави для висновку: духовні цінності у християнському розумінні (релігійність, пошук сенсу життя, добродійність) знаходяться на вищому рівні в системі буттєвих цінностей (А.Маслоу) і мають займати провідне місце в ціннісній ієрархії особистості. Проте слід зазначити, що мова йде не про повне ігнорування дефіцитарних потреб, а про їх належне місце (інструментальну функцію) в ціннісній структурі особистості. Таким чином, підґрунтям морального становлення та психологічної культури людини в цілому виступає *буттєва спрямованість*, яка формується на основі чітких ціннісно-моральних орієнтирів завдяки *свідомому самовихованню* людини. Ціннісна детермінація морального становлення проявляється в тому, що буттєві, зокрема, духовні цінності, як інтенціональні стимули, є детермінантами моральної поведінки.

Виходячи з позицій даного підходу, вектор особистісного розвитку має два напрями (конструктивний та деструктивний) і зумовлюється впливом ціннісних детермінант на моральну сферу. Отже, ціннісна система обумовлює напрямок особистісного розвитку і сама детермінована процесом соціалізації, особистісними особливостями, життєвим досвідом та довільним вибором людини. Ціннісними детермінантами морального розвитку є: стійкість ціннісної структури, наявність чіткої ієрархії, засвоєння духовних цінностей, підпорядкованість дефіцитарних цінностей духовним, узгодженість декларованих та реально діючих цінностей. *Моральне становлення* є процесом і результатом духовного зростання людини й відбувається завдяки засвоєнню та актуалізації буттєвих, зокрема, духовних цінностей шляхом набуття культурно-суспільного і духовно-особистого досвіду. Воно має певні етапи та кризові періоди і виявляється у формуванні уявлень про моральні норми (когнітивний етап), розвиток моральних ставлень (емоційно-оцінювальний етап) та здійсненні моральної поведінки (поведінковий етап). Критеріями *норми* морального становлення в юнацькому віці виступають *зрілість ціннісної системи*, сформованість *моральної сфери* та *соціально-психологічна адаптованість* особистості. Деструктивний особистісний розвиток є процесом формування особистісних дисгармоній, зумовлених впливом негативних ціннісних детермінант. В контексті даного дослідження під девіаціями морального становлення ми розуміємо не відхилення *поведінки* людини від *середньостатистичної* норми, а відхилення *особистісного розвитку* від *ціннісно-моральної* норми.

Подальше вивчення механізму ціннісної детермінації морального становлення полягає у виділенні ціннісних детермінант (інтенціональних стимулів морального розвитку) та встановленні психологічних закономірностей їх впливу на моральну сферу.

У другому розділі - "Експериментальне дослідження прояву ціннісної

детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці” – представлені програма, методика констатувального експерименту, наведено інтерпретацію його результатів, з’ясовано особливості психологічного механізму ціннісної детермінації морального становлення особистості в нормальному та девіантному проявах.

Перший підрозділ присвячено визначенню структури ціннісних детермінант і моральної сфери особистості в юнацькому віці. При вивченні *структури ціннісної системи* ми керувались критерієм суб’єктивної *позитивної значущості* цінностей. Розроблена модель ціннісної системи особистості має 4-х-рівневу структуру і певне змістове наповнення.

1. Рівень найбільш значущих цінностей – цілей, що визначають ціннісну спрямованість;
2. Рівень ситуаційно-значущих цінностей, які виконують допоміжну функцію;
3. Рівень ситуаційно-незначущих (особистісно індиферентних) цінностей;
4. Рівень антицінностей, тобто цінностей, що свідомо відторгаються особистістю.

Зміст ціннісної структури особистості в процесі її становлення може змінюватись: деякі незначущі цінності усвідомлюються, наповнюються особистісним сенсом, переходять на вищі рівні ціннісної ієрархії і, навпаки, значущі цілі нерідко знецінюються під час життєвих криз.

Нами було проведено типологізацію цінностей на основі синтезу типологій Ю.Козелецького, А.Маслоу та Е.Шпрангера. Була створена *робоча типологія цінностей*, яка використовується при дослідженні ціннісної спрямованості особистості. Вона включає 13 цінностей і являє собою ієрархію з 3-х кластерів: *дефіцитарних, загальнолюдських та буттєвих*. До дефіцитарних цінностей належать *гедоністичні, матеріальні та прагматичні*. Загальнолюдські цінності – *здоров’я, спілкування, сім’я та робота*. Буттєвими є цінності *інтелекту, творчості, саморозвитку, естетичні, етичні, духовні* (в тому числі і релігійні, смисложиттєві) цінності. Ми розглядаємо їх як основні термінальні цінності, що детермінують процес морального розвитку особистості в юнацькому віці. Дослідження ціннісної системи базується на процедурах ранжування запропонованих цінностей та оцінювання інших людей відносно даних ціннісних критеріїв. По кожній цінності був підрахований загальний бал, який визначає її місце в ціннісній структурі особистості.

В даному підрозділі розроблено систему дихотомічних *ціннісних детермінант* особистісного розвитку. Ціннісні детермінанти являють собою особливості ціннісної системи, які ми досліджували за критеріями: *зміст, ступінь структурованості та можливість реалізації цінностей* (табл. 1).

Таблиця 1

Ціннісні детермінанти морального становлення особистості

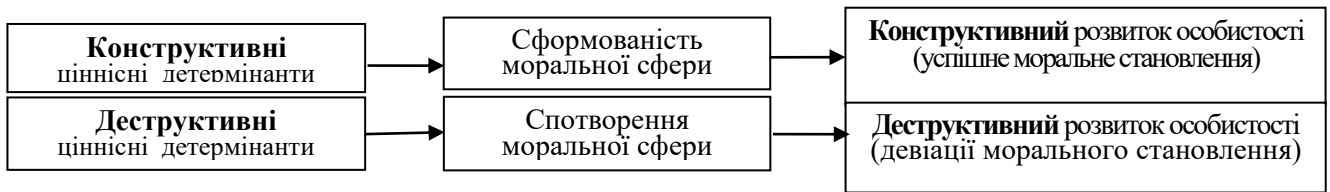
Характеристики ціннісної системи	Конструктивні особливості ціннісної системи (детермінанти конструктивного розвитку особистості) +	Деструктивні особливості ціннісної системи (детермінанти деструктивного розвитку особистості) -
Зміст ціннісної системи	Засвоєння духовних цінностей	Несприйняття духовних цінностей
	Засвоєння моральних цінностей	Незасвоєння моральних цінностей
	Підпорядкованість дефіцитарних цінностей духовним	Домінування дефіцитарних (гедоністичних, матеріальних та прагматичних) цінностей
	Несуперечливість змісту ціннісної системи.	Суперечливість змісту ціннісної системи.
Ступінь структурованості	Наявність чіткої ціннісної ієрархії	Дифузність ціннісної системи
	Стійкість ціннісної системи	Нестійкість ціннісної системи
Можливість реалізації	Узгодженість декларованих та реально діючих цінностей	Неузгодженість декларованих та реально діючих цінностей

цінностей	Відсутність фрустрації реалізації цінностей	Фрустрація реалізації цінностей
-----------	---	---------------------------------

Подальше дослідження спрямоване на експериментальне доведення того, що означені ціннісні детермінанти обумовлюють формування моральної сфери особистості та визначають конструктивність або деструктивність її психічного розвитку.

Визначено систему таких показників сформованості *моральної сфери* особистості: *засвоєння моральних принципів*, сформованість *моральних ставлень* до дійсності. Здатність людини до *морального вибору* та наявність *моральних якостей* особистості (відповідальності, внутрішнього локусу контролю, симпатії, довіри, уважності та поваги до людей, поступливості, чесності, безкорисливості, совісності, альтруїзму) як стійких моральних тенденцій виступають показниками актуалізації в поведінці моральних цінностей. Відповідно до визначених ціннісних детермінант і показників моральної сфери було розроблено психодіагностичний інструментарій експериментального дослідження.

Другий підрозділ присвячено розробці методичного інструментарію дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці. Ми виходим з положення, що ступінь сформованості моральної сфери в залежності від впливу ціннісних детермінант визначає модальність (конструктивність або деструктивність) особистісного розвитку

(рис. 1).

Рис. 1. Ціннісна детермінація морального становлення особистості

Нагадаємо, що нами визначені такі критерії норми морального становлення в юнацькому віці: зрілість ціннісної системи, сформованість моральної сфери, а також соціально-психологічна адаптованість особистості. На основі визначених критеріїв було розроблено теоретичну модель вивчення прояву ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці, яка віддзеркалює взаємозв'язок *ціннісних детермінант* та особливостей *морального становлення* особистості, показниками якого виступають рівень розвитку *моральної сфери* у сполученні з особистісними рисами в аспекті *соціально-психологічної адаптованості* поведінки (рис. 2).

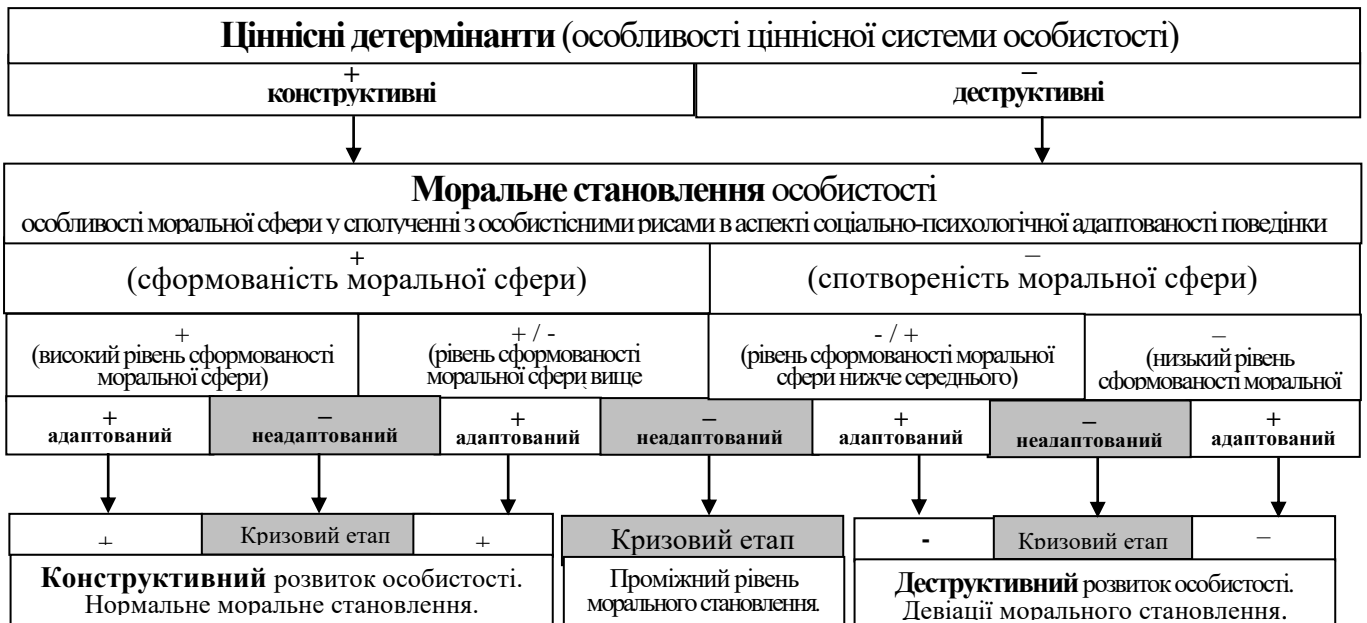

Рис. 2. Дихотомічна модель ціннісної детермінації морального становлення особистості

На рис. 2 показано, що особливості *ціннісних детермінант* дихотомічні, тобто поділяються на конструктивні (що сприяють моральному становленню) та деструктивні (що спотворюють його). Сполучення різноманітних варіацій трьох кластерів психологічних явищ (ціннісних детермінант, моральної сфери й особистісних рис) обумовлює формування певного варіанту морального становлення. Відповідно до даної моделі, ми одержуємо варіанти морального становлення особистості: чотири стійких і три кризових. До стійких відносяться два варіанти успішного морального становлення, що обумовлені зрілістю ціннісної системи та досить розвинутою моральною сферою, і два девіантних варіанти, що характеризуються незрілістю ціннісної системи та спотворенням моральної сфери. Наявність ознак соціально-психологічної дезадаптованості свідчить про *кризові* етапи морального становлення, що пов'язані з перебудовою внутрішнього світу особистості й супроводжуються психологічним дискомфортом, високим рівнем психічної напруги, послабленням механізмів психорегуляції.

Відповідно до зазначеного вище, **програма** констатувального експерименту має дві частини:

1) інформаційний *вступ* до предмету експериментального дослідження, в якому здійснюється мотивація учнів та студентів до участі в дослідженні шляхом надання їм необхідної інформації про ієрархію особистісних цінностей, які визначають спрямованість поведінки та моральний розвиток особистості, про здатність до морального вибору тощо;

2) *психодіагностична* частина (батарея психодіагностичних засобів складається з 15 методик і має 2 блоки: 1) дослідження *ціннісної системи*; 2) дослідження особливостей *морального становлення*, ознаками якого є: а) рівень розвитку *моральної сфери* та б) особистісні риси в аспекті *соціально-психологічної адаптованості* поведінки) (табл. 2).

Логіка визначення психодіагностичних показників відповідає меті – встановленню закономірностей впливу ціннісних детермінант на моральне становлення особистості в юнацькому віці. В підрозділі наведено опис усіх методик, а також критеріїв оцінки, способів обробки емпіричних даних та етапність процедури дослідження.

Таблиця 2

Психічні явища, психологічні компоненти, психодіагностичні показники та інструментарій експериментального дослідження

Психічні явища	Психологічні компоненти	Психодіагностичні показники	Психодіагностичний інструментарій
1. <i>Ціннісна система особистості</i>	Ціннісні орієнтації особистості;	Гедоністичні, матеріальні, прагматичні цінності, здоров'я, спілкування, родина, робота, інтелект, естетика, творчість, саморозвиток, духовність. Стьйкість ціннісної системи; несуперечливість її змісту, засвоєння духовних цінностей; підпорядкованість дефіцитарних цінностей; наявність чіткої ієрархії; узгодженість декларованих и реально діючих цінностей; відсутність фрустрації реалізації цінностей	Методика М.Рокіча, Методика М.Матусевича Репертуарна методика Дж. Келлі, Авторська анкета «Ціннісна освідченість», Авторська методика «Ієрархія сфер життя»
	Ціннісні детермінанти:		
2. <i>Моральне становлення:</i>	Моральна свідомість	Засвоєння моральних принципів Сформованість моральних ставлень до дійсності	Тест «Макиавеллізму» Ф.Г айз Модифікована методика «Незакінчені речення»; малюноква модифікація Л.Собчик тесту РАТ Г.Моррея,
	2.а) <i>Моральна особистості</i>	Симпатія, довіра, уважність, повага до людей, поступливість, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїзм	Авторська методика «Моральні ставлення»,

сфера особистості	Відповідальність	Відповідальність	16 PF Р.Кеттела (фактор G)
		Внутрішній локус контролю	Методика С.Г.Москвичова
2.б) Соціально-психологічна адаптивність особистості	Здатність до морального вибору	Сформованість здатності до морального вибору	Авторська методика «Проблемні ситуації»
	Саморегуляція	Роозвинутий самоконтроль	16 PF Р.Кеттела (фактори С, Q3)
	Фрустраційна толерантність	Перевага інтрапунітивних та імпульсивних реакцій у ситуаціях фрустрації	Методика Ф.Розенцвейга
	Осмислення життя	Високий ступінь осмислення життя	Методика Д.О.Леонтьєва (СЖО)
	Психічна напруга	Оптимальний рівень психічної напруги	16 PF Р.Кеттела (фактори O, Q4)
	Невротизація	Відсутність невротизації	Методика Н.Вассермана

В *третьому підрозділі* наведено *результати констатувального експерименту* з вивчення впливу ціннісних детермінант на моральне становлення особистості в юнацькому віці.

Результати обробки даних методом *кореляційного аналізу* свідчать, що існує достовірний зв'язок між ціннісними детермінантами та показниками морального становлення (табл. 3). Такі детермінанти, як стійкість ціннісної системи, етичні цінності, цінності сім'ї, саморозвитку, естетики, духовності, позитивно корелюють з показниками морального становлення. Негативна кореляція з показниками моральності існує з такими ціннісними детермінантами, як дифузність, нестійкість ціннісної ієрархії, гедоністичні, прагматичні й матеріальні цінності.

Таблиця 3

Таблиця значущих кореляційних зв'язків ціннісних детермінант з показниками морального становлення

Моральні показники	Мор. ставлення до інших	Відповідальність	Довіра	Повага	Уважність	Поступливість	Безкорисливість	Чесність	Совісність	Альтруїзм	Мор. вибір
Ціннісні детермінанти											
Цінність сім'ї	0,44		0,22			0,33			0,32	0,29	0,36
Цінність спілкування				0,22	0,23						
Етичні цінності	0,62	0,48		0,4	0,3	0,48	0,53	0,35	0,62	0,71	0,38
Цінність духовності	0,32	0,32				0,29	0,28		0,44	0,43	0,32
Цінність саморозвитку	0,29	0,25	0,23				0,34		0,24	0,4	
Цінність творчості		0,28					0,23				
Цінність естетики						0,27			0,31	0,22	
Гедоністичні цінності	-0,46	-0,37	-0,34	-0,39		-0,32	-0,26		-0,49	-0,44	-0,38
Матеріальні цінності	-0,26	-0,37	-0,27			-0,36	-0,37		-0,34	-0,48	-0,38
Прагматичні цінності	-0,41	-0,3				-0,34	-0,38		-0,5	-0,49	-0,38
Дифузність системи цін.	-0,3	-0,36			-0,26				-0,24		-0,3
Нестійкість системи цін.	-0,35	-0,36				-0,27	-0,37		-0,31	-0,37	
Узгодженість декларов. і діючих цін.	0,25						0,22	0,22			0,23

Змістовний аналіз інтеркореляційних зв'язків між досліджуваними показниками дозволив визначити такі *закономірності* ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці: буттєві та сімейні цінності в сполученні зі стійкістю ціннісної системи й узгодженістю декларованих і діючих цінностей сприяють моральному становленню; дефіцитарні цінності в сполученні з недостатньою сформованістю ціннісної ієрархії перешкоджають моральному становленню й психічному розвитку особистості в цілому.

За результатами констатувального експерименту студенти, порівняно зі старшокласниками, демонструють значно вищий рівень моральності, зокрема, внутрішнього локусу контролю, здатності до морального вибору. Дослідження показало, що в юнацькому віці домінують цінності спілкування та сім'ї. Значущість здоров'я, роботи, інтелекту та матеріальних цінностей займає проміжне місце. Серед спектру буттєвих цінностей найбільш виражена значущість інтелекту.

Змістове наповнення ціннісної системи дозволяє визначати типи ціннісної детермінації морального становлення особистості. Нами було виділено та досліджено 5 типів ціннісної детермінації, які визначають відповідний тип ціннісної спрямованості: **буттєва** - домінування цінностей інтелекту, естетики, творчості, саморозвитку, духовності (що можуть поєднуватись з пріоритетами сім'ї та спілкування) при відторгненні гедоністично-прагматичних цінностей; **дефіцитарна** - домінування цінностей гедонізму, прагматичного самоствердження та матеріальних цінностей при несприйнятті буттєвих; **сімейно-побутова** - домінування цінностей сім'ї, спілкування, здоров'я та роботи при індиферентному ставленні як до буттєвих так і до дефіцитарних цінностей (може поєднуватись із засвоєнням моральних цінностей); **інфантильна** - характеризує особистість, яка не визначилась щодо власних переконань, її ціннісна система відрізняється неусвідомленістю, дифузністю, нестійкістю; **суперечлива** – притаманна для особистості, яка знаходиться у стані ціннісного пошуку; її ціннісна система характеризується суперечливістю, що виявляє себе у домінуванні суперечливих цінностей (гедонізму і саморозвитку тощо).

Динаміка типів ціннісної детермінації морального становлення в юнацькому віці свідчить про тенденцію до зростання значущості буттєвих при зниженні дефіцитарних та сімейно-побутових цінностей. Цей факт надає підстави для висновку: протягом юнацького віку активно відбувається усвідомлення та засвоєння вищих духовних цінностей, що обумовлює моральне становлення особистості. Зниження відсотка осіб, які не визначилися щодо власних цінностей (з інфантильною спрямованістю) та збільшення кількості осіб, які активно самовизначаються з ними (із суперечливою спрямованістю) свідчить про активізацію процесу ціннісного самовизначення як необхідної умови морального становлення в юнацькому віці.

В **четвертому підрозділі** розкрито механізми ціннісної детермінації морального становлення особистості в нормальному та девіантному проявах. Психологічним механізмом ціннісної детермінації морального становлення особистості (відповідно до поглядів Г.С.Костюка) є взаємозв'язок мотиваційного, змістового й операційного компонентів. Згідно з цим, мотиваційний компонент визначає ціннісну спрямованість особистості, змістовий – зміст ціннісної системи, а операційний здійснює ціннісну регуляцію поведінки. Отже, ціннісні детермінанти визначають спрямованість розвитку моральної сфери, особистісних рис, створюючи підґрунтя для розвитку психологічної готовності людини до моральної поведінки.

З метою детального вивчення психологічних закономірностей ціннісної детермінації морального становлення особистості ми здійснювали статистичну обробку експериментальних даних методом *факторного* аналізу. Отримані фактори включали різною мірою початкові показники, що й визначило їх інтерпретацію. За результатами факторного аналізу було виділено і класифіковано ряд факторів морального становлення особистості *конструктивного* і *деструктивного* типу. Інтерпретація експериментально отриманих ціннісних факторів дозволяє встановити *закономірності* ціннісної детермінації морального становлення особистості. Існує прямо пропорційна залежність між

домінуванням духовних цінностей та показниками нормального морального становлення особистості (розвитком моральної сфери, соціально-психологічною адаптованістю). Інтерпретація факторів, які детермінують процес морального становлення, наочно ілюструє поєднання між собою певних ціннісних детермінант та психологічних ознак моральності особистості (табл. 4).

Таблиця 4
Закономірності ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці

№ з/п	Конструктивні закономірності	Деструктивні закономірності
1	Поєднання цінностей духовності, саморозвитку з відповідальністю, внутрішнім локусом контролю.	Співвіднесення гедоністичної спрямованості з нездатністю до вольової саморегуляції у сфері моральності, до здійснення морального вибору.
2	Зв'язок між домінуванням духовних цінностей та моральними показниками (повагою, совісністю, альтруїзмом).	Зв'язок між домінуванням дефіцитарних цінностей з індиферентністю стосовно моральних аспектів буття.
3	Зв'язок між буттєвими і сімейними цінностями та комунікативними якостями, прагненням до компромісів, співпраці з іншими.	Поєднання цінностей прагматичного самоствердження з несформованістю моральних ставлень до оточуючих, конформізмом, агресивністю.
4	Взаємозв'язок цінностей творчості, інтелекту з відповідними особистісними якостями (креативністю, інтелектуальністю).	Зв'язок між наявністю фрустрації при реалізації дефіцитарних цінностей (гедоністичних, матеріальних) з високим рівнем психічної напруги.

Аналіз результатів дослідження показав, що ціннісна детермінація морального становлення в юнацькому віці має свої *позитивні* та *негативні* форми, тобто може сприяти як конструктивному, так і деструктивному психічному розвитку людини.

Незважаючи на підвищення рівня морального розвитку наприкінці юнацького віку, окрім позитивних тенденцій, на жаль, існує і протилежна тенденція - до деструктивного особистісного розвитку. До чинників, що зумовлюють порушення морального становлення особистості, належать деструктивні ціннісні детермінанти. Домінування дефіцитарних, несприйняття духовних цінностей сприяє формуванню гедоністично-прагматичної спрямованості. Нестійкість, дифузність ціннісної *структури*, відсутність чіткої ієрархії обумовлюють недостатню сформованість ціннісного стрижня особистості, що сприяє розвитку нестійкої акцентуації характеру в юнацькому віці. Наявність розбіжності між декларованими та реально діючими цінностями сприяє підвищенню психічної напруги. Означені ціннісні чинники обумовлюють спотворення моральних ставлень людини до дійсності, що перешкоджає нормальному моральному розвитку в юнацькому віці.

Все це ставить завдання створення ефективної методики психологічної допомоги, яка через розвиток ціннісно-сміслові сфери сприяла б формуванню духовності, що є передумовою успішного морального становлення особистості в юнацькому віці.

У **третьому розділі “Розвиток ціннісних детермінант морального становлення особистості в юнацькому віці”** наведено обґрунтування програми формувального експерименту, проведено аналіз його результатів, розроблено методичні рекомендації щодо оптимізації морального становлення особистості в юнацькому віці.

У *першому підрозділі* представлено типологію ціннісної детермінації морального становлення особистості (табл. 5) та програму формувального експерименту, що складається з двох частин: *індивідуального консультування* учнів та студентів (включаючи психокорекційну роботу з клієнтами) та *групового тренінгу* ціннісно-морального розвитку

особистості.

Процес типологізації має такі етапи:

1. Побудова теоретичної моделі ціннісної детермінації морального становлення особистості (див. рис. 2) на підставі дихотомічних критеріїв (зрілість / незрілість *ціннісної системи*; сформованість / несформованість *моральної сфери*; соціально-психологічна *адаптованість / дезадаптованість* особистості).

2. Інтерпретація факторів, отриманих в результаті статистичної обробки даних методом факторного аналізу, що цілковито відповідають теоретичній моделі.

3. Співвіднесення результатів дослідження з теоретичною моделлю, що дозволило побудувати модель типології ціннісної детермінації морального становлення особистості.

Розроблена типологія містить характеристики з метафоричними назвами **базових типів**, які співвідносяться з етапами морального становлення особистості в юнацькому віці.

Наявність розбіжності між кількістю гіпотетично виділених типів і статистично отриманих факторів означає, що на формування певного типу можуть впливати більш, ніж один фактор, тобто існує два або три підтипи гіпотетично виділених особистісних типів.

Інтерпретація ціннісних факторів детермінації морального становлення особистості підтвердила, що процес морального становлення в юнацькому віці має певні етапи (стійкі й кризові). Дана типологія демонструє 7 базових типів, 4 з яких відповідають «стійким» етапам морального становлення, що чергуються з трьома «кризовими» типами, які характеризуються наявністю психологічного дискомфорту та соціально-психологічної дезадаптації людини й пов'язані з перебудовою її відносин зі світом. Знання особливостей ціннісної системи, моральної сфери та рис особистості дозволяє відносити її до певного типу й визначати “зону її найближчого морального розвитку”. Ця типологія покладена в основу психодіагностичного етапу консультування з метою розробки програми роботи з клієнтом (психолог, визначаючи базовий тип клієнта, допомагає йому досягти вищого морального рівня – “зони його найближчого морального розвитку”, тобто психологічний вплив спрямований на «моральне піднесення» особистості клієнта шляхом роботи з його ціннісно-сміисловою сферою).

Таблиця 5

Модель типології ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці

Теоретична модель ціннісної детермінації морального становлення особистості			Експериментально отримані фактори	
Критерії норми морального становлення		Базові типи	Метафоричні назви гіпотетичних типів особистості	Метафоричні назви особистісних підтипів, що обумовлені впливом ціннісних факторів
Конструктивні ціннісні	Високий рівень сформованості моральної сфери	1. Духовно-психічне здоров'я	Духовна особистість з орієнтацією на соціум	Духовно-моральне прагнення до людей – «Харизматичний лідер»
			Духовно-моральна наснага	Духовно-моральна особистість, відсторонена від соціуму
			Духовний саморозвиток	Духовно-моральний естетизм
			Духовно-моральний естетизм	Демонстративність
	Рівень сформованості	2. Криза духовного росту	Потенційний невротик	Аскетична виснаженість
			Ноо-невротик	
Соціально-психологічна адаптованість	3. Обивате	Моральна особистість з орієнтацією на соціум	Обивательська орієнтація на родину	Підприємницька активність – "Міцний господарник-спонсор"

Деструктивні ціннісні детермінанти	Рівень сформованості моральної сфери <i>нижче середнього</i>	адаптованість	льський спокій		Відповідальне лідерство – «Переконаний лідер»
				<i>Моральна особистість з орієнтацією на самоту</i>	Реалістична ретельність – "Самотній працівник"
				<i>Конструктивний конформіст</i>	Корпоративна етика – «Менеджер»
	Сотвореність моральної сфери	Соціально-психологічна дезадаптованість	4. Криза невротизації	<i>Невротик</i>	Нервова виснаженість
		Соціально-психологічна адаптованість	5. Розлади особистості	<i>Негативіст – дисидент</i>	Фрустрований негативізм
				<i>Гедоністичний життєлюб</i>	Неповажний гедонізм
	Сотвореність моральної сфери	Соціально-психологічна дезадаптованість	6. Криза межових станів	<i>Неформал</i>	Альтернативне самоствердження
				<i>Злий геній</i>	Буттєва спрямованість особистості з відторгненням моральності
				<i>Клінічна феноменологія</i>	Соціально неадаптивний саморозвиток
				<i>Конформіст-маніпулятор</i>	Паранояльність – «Отелло» Нечуттєвий конформізм
	Соціально-психологічна адаптованість	7. Моральний ателіоз	<i>Агресивний прагматик</i>	Агресивне прагматичне самоствердження	
			<i>Інфантильний гедоніст</i>	Байдужий прагматизм Інфантильне слабовілля	

Примітка:

- стійкі етапи морального становлення (стійкі базові типи),
 – кризові етапи морального становлення (кризові базові типи).

У *другому підрозділі* розкрито сутність ціннісно-морального психологічного консультування юнаків та дівчат. *Метою* даного напрямку є психологічна допомога особистості в юнацькому віці у її моральному становленні та вирішенні психологічних проблем на основі розвитку ціннісно-сміслової сфери.

Основними положеннями ціннісно-морального консультування виступають:

1. Стимулом морального розвитку є ставлення людини до моральності як до ціннісного явища.
2. Духовна ціннісна детермінація справляє гармонізуючий вплив на моральне становлення особистості, якщо забезпечує конструктивне засвоєння людиною вищих цінностей.
3. Усвідомлення та ієрархізація власних цінностей, сприйняття духовних цінностей як вищих (буттєвих), розвиток морально-оцінювальних почуттів сприяють розвитку моральної сфери й здатності до морального самовизначення юнаків та дівчат.

Специфікою ціннісно-морального консультування є декларування консультантом своєї морально-етичної позиції, що відкриває йому широкі можливості у наданні зворотнього зв'язку клієнту стосовно морально-етичних аспектів його вчинків. Консультативний процес має 4 *етапи*, на кожному з яких розв'язуються певні *завдання* ціннісно-морального розвитку:

1. *Психодіагностичний* етап має на меті встановлення емоційного контакту з клієнтом, з'ясування його психологічних проблем, діагностику ціннісної системи і моральних якостей особистості, визначення зони найближчого морального розвитку.
2. *Когнітивно-ціннісний* етап спрямований на усвідомлення клієнтом своєї ціннісної системи і переформулювання проблеми в термінах ціннісно-особистісного підходу. Особлива увага приділяється усвідомленню ціннісно-морального аспекту психологічних проблем, розвитку здатності до співвіднесення суджень з ціннісно-моральними критеріями.

3. *Емоційно-оцінювальний* етап присвячений роботі з переживаннями клієнта: психологічний вплив спрямовано на визнання клієнтом (у можливих для нього межах) частини своєї неправоти, некомпетентності, внаслідок яких виникла проблема, і самовизначення щодо вирішення ситуації. Бажаною метою цього етапу є катарсичне емоційно-ціннісне переосмислення клієнтом дійсності та формування ціннісно-морального відношення до світу. Наприкінці етапу клієнт за допомогою психолога розробляє програму морального самовиховання.

4. *Морально-поведінковий* етап спрямований на знаходження та апробацію клієнтом адекватних форм моральної поведінки. Психолог стимулює клієнта до самостійності й відповідальності, розглядаються можливі варіанти вирішення проблеми і належної моральної поведінки в аналогічних ситуаціях у майбутньому.

Методами консультування є *бесіда* у формі *діалогу*, з використанням типових прийомів (перифраз, уточнення, узагальнення, резюмування); *інтроспекція*, що базується на самоспостереженні й самоусвідомленні – шляхом ведення клієнтом щоденника з аналізом (разом з психологом) життєвого досвіду; *робота з особистісними цінностями й сенсами*.

Формувальний експеримент включає індивідуальну роботу та груповий психотренінг.

У *третьому підрозділі* наведено докладний аналіз випадків індивідуальної роботи по ціннісно-моральної психокорекції, яку було проведено з двома клієнтами (22 та 15 років). Слід зазначити, що існує специфіка індивідуальної форми роботи стосовно ціннісної детермінації морального становлення особистості. Юнацький вік є сензитивним щодо побудови довірливих міжособистісних стосунків. Індивідуальне консультування дозволяє враховувати індивідуальні особливості, неповторний колорит внутрішнього світу людини, створювати сприятливі умови для самопізнання, усвідомлення клієнтом власних цінностей, самовизначення стосовно ціннісної спрямованості та життєвих перспектив.

У даному підрозділі наведено результати психодіагностичного обстеження клієнтів: особливості їх ціннісної системи, моральної сфери та особистісних рис, визначено типи їх морального становлення і “зону найближчого морального розвитку”. Зміст психокорекційного впливу полягає у роботі з ціннісно-сміисловою сферою клієнтів (формування ціннісних детермінант завдяки усвідомленню власної ціннісної системи, знаходженню сутнісних сенсів життя, засвоєнню моральних цінностей тощо), що обумовлює оптимізацію морального становлення та гармонізацію особистості в цілому. В роботі наведено опис психологічних проблем клієнтів; етапів, напрямів та методів психокорекційної роботи; а також позитивної динаміки показників морального становлення та психічного стану людини, що відбувалась внаслідок розвитку ціннісних детермінант.

У *четвертому підрозділі* презентовано програму тренінгу ціннісно-морального розвитку, *метою* якого є допомога молоді в моральному становленні шляхом формування ставлення до моральності як до ціннісно детермінованого явища, розвиток морально-оцінювальних здібностей. Тренінг розрахован на 4 заняття по 2 академічні години і включає такі *методи*: тестування, самоаналіз, бесіда, ігрові вправи, рольові ігри, рефлексія отриманого досвіду. *Завдання етапів* тренінгу:

1. Актуалізація знань в області психології, етики, аксіології; дослідження поінформованості

учасників щодо питань ціннісно-морального розвитку; формування мотивації до самопізнання.

2. Усвідомлення учасниками тренінгу власної ціннісної системи; диференціація буттєвих цінностей, що сприяють оптимізації міжособистісного спілкування, розвиток мотивації морального самовиховання, формування моральних ставлень до інших людей.

3. Розвиток морально-оцінних здібностей, здатності до морального вибору.

4. Апробація форм моральної поведінки, систематизація отриманих знань.

Тематичними напрямками, що забезпечують ціннісний вплив на сферу моральності, є: диспути на ціннісно-моральну тематику, вирішення проблемних ситуацій морального змісту, що спонукають людину до роздумів, пошуку відповідей на смисложиттєві питання.

У *п'ятому підрозділі* представлено результати формувального експерименту. Тренінг ціннісно-морального розвитку було проведено в чотирьох групах студентів по 10 осіб.

У процесі ціннісно-морального тренінгу психологом проводилась робота стосовно розвитку ціннісних детермінант: диференціація учасниками власних цінностей, знаходження головних сенсів свого життя, усвідомлення етичних цінностей (симпатії, довіри, уважності, поваги до людей, поступливості, чесності, безкорисливості, совісності, альтруїзму). Учасники тренінгу до і після нього пройшли психодіагностику провідних показників морального становлення відповідно до означених цінностей. Статистична обробка даних дозволила встановити, що в учасників тренінгу відбулися позитивні зміни у моральному становленні. Ряд показників мають значущі відмінності. Це стосується зростання рівня розвитку совісності, безкорисливості, уважності, поваги до оточуючих ($p < 0,001$). Проте, статистично значущих змін під час тренінгу у показниках таких моральних якостей, як поступливість та альтруїзм не виявлено ($p > 0,05$). Ми припускаємо, що поступливість і альтруїзм як стійкі тенденції до моральної поведінки є достатньо ригідними, тому для їх формування потрібний тривалий досвід морального самовиховання. На рис. 3 відображено результати експериментальної перевірки ефективності програми ціннісно-морального розвитку особистості.

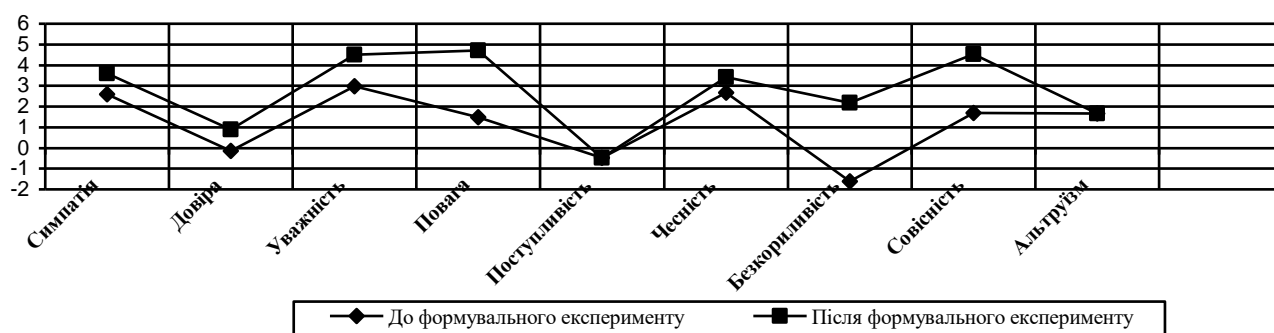

Рис. 3. Динаміка середньостатистичних показників морального становлення особистості, що відбувалася у наслідок розвитку ціннісних детермінант в умовах формувального експерименту

Отже, результати формувального експерименту відобразились у динаміці показників морального становлення юнацтва і в цілому підтвердили ефективність програми тренінгу ціннісно-морального розвитку.

У *шостому підрозділі* обґрунтовано методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних працівників навчальних закладів освіти. Вони базуються на

теоретико-практичних положення дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці. Методичні рекомендації розкривають основні напрями роботи з ціннісно-сміисловою сферою особистості, що сприяють моральному розвитку сучасного юнацтва, та форми її реалізації.

Основними напрямками психологічної роботи з молоддю є: *психодіагностичний* (вивчення ціннісних орієнтацій сучасних молодіжних груп); *культурно-освітній* (підвищення рівня моральної просвіти юнацтва); *психолого-екологічний* (формування дбайливого, ціннісного ставлення до внутрішнього світу інших людей); *мотиваційно-розвиваючий* (стимулювання мотивації морального розвитку); *виховуючо-поведінковий* (допомога юнацтву в ціннісно-моральному самовизначенні, у знаходженні позитивного досвіду реалізації духовних цінностей, в апробації адекватних форм моральної поведінки); *психокорекційний* (психолого-консультативна і психотерапевтична робота з молоддю); *психолого-профілактичний* (профілактика девіацій морального становлення й деструктивного особистісного розвитку).

Для формування ціннісних детермінант морального становлення особистості в юнацькому віці доцільно використовувати як індивідуальні, так групові форми психолого-педагогічної роботи: ціннісно-моральне консультування і тренінг, факультативи, рольові ігри, твори, творчі роздуми, диспути тощо. В методичних рекомендаціях значну увагу приділено формуванню світогляду на основі незмінних духовних ціннісних орієнтирів, що надає можливість людині спрямовувати своє життя в русло духовного розвитку, підносячи себе з рівня відтворення життєдіяльності до рівня життєтворчості.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми визначив актуальність для наукової психології дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці, оскільки саме в юнацтві закладаються ті основи, на яких будуватиметься ціннісно-моральний стрижень людини в її подальшому житті.

В якості методологічного підходу до вивчення ціннісної детермінації морального становлення доцільно використовувати ціннісно-особистісний підхід, за яким особистість розглядається як система, вищим детермінуючим рівнем якої є ієрархічна підсистема цінностей, що обумовлює спрямованість розвитку моральної сфери та зміст моральної поведінки юнацтва. Моральне становлення особистості відбувається завдяки засвоєнню та актуалізації буттєвих, зокрема, духовних цінностей шляхом набуття культурно-суспільного й духовно-особистісного досвіду. Ціннісними детермінантами виступають дихотомічні особливості структури цінностей, які можуть бути як конструктивними, що є детермінантами морального становлення, так і деструктивними, що визначають деструктивний особистісний розвиток. Критеріями норми морального становлення в

юнацькому віці виступають зрілість ціннісної системи, сформованість моральної сфери та соціально-психологічна адаптованість особистості.

2. Ціннісні детермінанти морального становлення особистості характеризуються певними показниками: *ступенем структурованості* цінностей (стійкістю ціннісної структури, наявністю чіткої ієрархії цінностей) *змістом* (несуперечливістю змісту цінностей, засвоєнням духовних цінностей, підпорядкованістю дефіцитарних цінностей моральним), та *можливістю реалізації цінностей* (узгодженістю декларованих і реально діючих цінностей). Показниками сформованості моральної сфери особистості є: засвоєння моральних принципів, сформованість моральних ставлень до інших, здатність до морального вибору, наявність моральних якостей.

Моделлю вивчення прояву ціннісної детермінації морального становлення в юнацькому віці виступає взаємозв'язок ціннісно-смыслової сфери та показників морального становлення (особливості моральної сфери у сполученні з особистістю рисами).

3. Дослідження структури і змісту системи цінностей як факторів морального становлення особистості показало: протягом юнацького віку активно відбувається структурування та ієрархізація ціннісної системи, усвідомлення та засвоєння буттєвих цінностей (інтелекту, творчості, саморозвитку, духовності), що обумовлює моральне становлення особистості. Однак, домінуючими залишаються цінності сім'ї та спілкування, реалізація яких вимагає засвоєння етичних цінностей. Зниження відсотка осіб, які не визначилися щодо власних цінностей та збільшення кількості осіб, які активно самовизначаються з ними, свідчить про активізацію процесу ціннісного самовизначення як необхідної умови морального становлення в юнацькому віці. Студенти, в порівнянні зі старшокласниками, демонструють вищий рівень моральності (відповідальності, здатності до морального вибору).

4. Встановлено такі закономірності ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці: буттєві та сімейні цінності у сполученні зі стійкістю ціннісної системи й узгодженістю декларованих і діючих цінностей сприяють моральному становленню; дефіцитарні цінності у сполученні з недостатньою сформованістю ціннісної ієрархії перешкоджають моральному становленню й психічному розвитку особистості в цілому.

Механізм ціннісної детермінації морального становлення має мотиваційний, змістовий та операційний компоненти, що обумовлює зміст ціннісної спрямованості, розвиток моральної сфери, особистісних рис і створює підґрунтя для психологічної готовності до моральної поведінки. Аналіз результатів дослідження показав, що ціннісна детермінація морального становлення в юнацькому віці має свої позитивні та негативні форми, тобто може сприяти як конструктивному, так і деструктивному психічному розвитку людини.

Дослідження підтвердило, що особливостями ціннісної детермінації морального становлення в юнацькому віці виступають: сформованість належної ціннісної ієрархії (пріоритет буттєвих цінностей над дефіцитарними), стійкість, диференційованість ціннісної системи, узгодженість декларованих і діючих цінностей.

5. Проведене дослідження дозволило розробити та експериментально апробувати

програму індивідуальної та групової роботи по ціннісно-моральному розвитку особистості як напряму психологічної допомоги юнацтву.

Типологія ціннісної детермінації морального становлення особистості, яка покладена в основу ціннісно-морального консультування, підтверджує, що процес морального становлення має стійкі та кризові етапи. Знання особливостей ціннісної системи, моральної сфери та особистісних рис дозволяє прогнозувати "зону найближчого морального розвитку" особистості з метою оптимальної розробки програм роботи з клієнтом. Психологічний вплив ціннісно-морального консультування, корекції та тренінгу, спрямований на оптимізацію морального становлення особистості шляхом роботи з її ціннісно-смісловною сферою.

Цілеспрямованому розвитку ціннісних детермінант морального становлення особистості в юнацькому віці сприяє проблемний та творчий характер психолого-педагогічної роботи: підвищення рівня моральної просвіти, стимулювання мотивації ціннісно-морального розвитку, психологічна допомога у ціннісно-моральному самовизначенні, диференціації системи власних цінностей, у знаходженні головних сенсів свого життя, усвідомленні буттєвих, зокрема, духовних цінностей, у набутті позитивного досвіду реалізації моральних цінностей. Для формування ціннісних детермінант морального становлення особистості доцільно використовувати психологічне консультування, соціально-психологічний тренінг, факультативи, рольові ігри, твори, творчі роздуми, диспути.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження було підтверджено гіпотезу та досягнуто мету. Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу подальшої роботи ми вбачаємо у поглибленому вивченні психологічних механізмів ціннісної детермінації морального розвитку, розробці методів психологічної допомоги, спрямованої на корекцію девіацій морального становлення особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Павлик Н.В. Ціннісні чинники невротизації клієнта сімейної консультації // Консультативна психологія і психотерапія // Актуальні проблеми психології / За ред. С.Д.Максименка, З.Г.Кісарчук. – К., 2003. – Т. 3. Вип. 2. – С. 186-194.

2. Павлик Н.В. Ціннісні детермінанти особистісного становлення молоді в умовах сучасної вітчизняної культури // Проблеми загальної та педагогічної психології / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2003. – Т.V. Ч. 5. – С. 223-226.

3. Динаміка ціннісних орієнтацій в процесі особистісного становлення в юнацькому віці // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2003. – Т.V. Ч. 7. – С. 210-216.

4. Павлык Н.В. Психологический феномен нравственной несостоятельности личности как фактор её психопатологического развития с точки зрения православной антропологии // Вісник Національного технічного університету України (КП) / Філософія. Психологія.

Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2004. – № 1. – С. 135-142.

5. Павлык Н.В. Психологические особенности личностного становления современной молодежи // Вісник Національного технічного університету України (КП) / Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2006. – № 1. – С. 94-102.

6. Павлык Н.В. Ценностно-нравственное консультирование в русле духовно-ориентированного подхода к психологической помощи личности, переживающей жизненный кризис // Теорія і практика допомоги особистості в психологічному консультуванні та психотерапії: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. – К., 2005. – С. 88 - 91.

7. Павлык Н.В. Ціннісні орієнтації як головний фактор формування моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці // Людина у світі духовної культури: *матеріали міжнародної конференції*. – Київ: “Новий Акрополь”, 2002. – Ч.2. – С. 33-34.

Павлык Н.В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – “Педагогічна та вікова психологія”. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ, 2006.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню закономірностей ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці. В якості методологічного підходу у дослідженні виступив ціннісно-особистісний підхід, за яким особистість розглядається як система, вищим детермінуючим рівнем якої є ієрархічна підсистема цінностей, що обумовлює ціннісну спрямованість розвитку моральної сфери особистості та зміст моральної поведінки юнацтва. В дисертаційній роботі визначено ціннісні детермінанти, показники розвитку моральної сфери та критерії норми морального становлення в юнацькому віці. Розроблено та апробовано психодіагностичний інструментарій, який дозволяє визначати ціннісні детермінанти (структуру й зміст ціннісної системи), особливості моральної сфери особистості. З'ясовано, що психологічний механізм ціннісної детермінації морального становлення має три компоненти (мотиваційний, змістовий та операціональний): ціннісні детермінанти визначають розвиток моральної сфери, особистісних рис і утворюють підґрунтя психологічної готовності людини до моральної поведінки. Досліджено, що моральне становлення виявляється результатом успішного функціонування ціннісної системи особистості. Ціннісна детермінація морального становлення в юнацькому віці має свої позитивні та негативні форми прояву. В дослідженні запропоновано програму та методіку ціннісно-морального консультування, корекції та тренінгу як форм психологічної допомоги молоді з метою профілактики девіацій у моральному становленні особистості. Обґрунтовано методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних працівників навчальних закладів освіти, які базуються на теоретико-практичних положеннях дослідження ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці.

Ключові слова: ціннісна детермінація, моральне становлення особистості, моральна поведінка, ціннісно-особистісний підхід, ціннісно-моральне консультування, корекція, тренінг.

Павлык Н.В. Ценностная детерминация нравственного становления личности в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – “Педагогическая и возрастная психология”. – Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины, Киев, 2006.

Предлагаемая работа посвящена исследованию закономерностей ценностной детерминации нравственного становления личности в юношеском возрасте. В теоретической части диссертационного исследования раскрывается сущность ценностной детерминации, влияния ценностно-смысловой сферы на нравственное становление личности. В ходе теоретического анализа философских, педагогических и психологических исследований уточнена картина ценностной регуляции нравственного развития личности. Нравственное становление происходит благодаря усвоению бытийных ценностей из культурно-общественного и духовно-личностного опыта, их актуализации в поведении. В качестве методологического подхода исследования предложен ценностно-личностный подход, согласно которому личность рассматривается как система, высшим детерминирующим уровнем которой является подсистема ценностей, обуславливающая развитие нравственной сферы и содержание поведенческой активности человека.

Выделены следующие критерии нормы нравственного становления в юношеском возрасте: зрелость ценностной системы, сформированность нравственной сферы и социально-психологическая адаптированность личности. Разработаны показатели ценностной детерминации нравственного становления личности такие как особенности содержания, степень структурированности и возможность актуализации ценностей. Показателями развития нравственной сферы выступают усвоенность нравственных принципов, сформированность нравственных отношений. Наличие способности к нравственному выбору и нравственных качеств личности (ответственности, внутреннего локуса контроля, симпатии, доверия, внимания и уважения к людям, уступчивости, честности, бескорыстия, совестливости, альтруизма) выступает показателем актуализации в поведении нравственных ценностей.

Психологический механизм ценностной детерминации нравственного становления имеет три компонента – мотивационный, содержательный и операциональный. Ценностные детерминанты определяют развитие нравственной сферы, черт личности, создавая основания для её психологической готовности к нравственному поведению. Выявлено, что ценностная детерминация нравственного становления в юношеском возрасте имеет свои позитивные и негативные формы проявления: ценностные детерминанты могут быть как конструктивными, способствующими нравственному развитию, так и деструктивными, обуславливающими деструктивное личностное развитие.

Исследование показало, что детерминантами конструктивного нравственного становления в юношеском возрасте выступают: сформированность ценностной иерархии: приоритет бытийных ценностей перед дефицитарными, устойчивость, дифференцированность ценностной системы, согласованность декларированных и реально действующих ценностей. Ведущая роль в детерминации нравственного развития принадлежит усвоению духовных и семейных ценностей. Динамика ценностной детерминации личности свидетельствует, что в юношеском возрасте активно протекает процесс осознания высших ценностей. Разработанная модель типологии ценностной детерминации нравственного становления наглядно демонстрирует варианты нравственного становления личности и позволяет определять “зону её ближайшего нравственного развития”. В диссертационном исследовании предложены

программа и методика ценностно-нравственного консультирования, коррекции и тренинга как средства оказания психологической помощи в нравственном развитии проблемной личности в юношеском возрасте. Проведён анализ индивидуальных случаев ценностно-нравственной психокоррекционной работы и группового тренинга, который свидетельствует о целесообразности использования данных форм психологической работы с молодёжным контингентом. На основании исследования разработаны методические рекомендации по оптимизации нравственного становления личности в юношеском возрасте с учётом закономерностей его ценностной детерминации.

Ключевые слова: ценностная детерминация, нравственное становление личности в юношеском возрасте, нравственное поведение, ценностно-личностный подход, ценностно-нравственное консультирование, коррекция, тренинг.

Pavlyk N.V. A value determination of moral becoming of youth personality. – Manuscript.

Dissertation to gain Candidate degree in psychological sciences. Speciality 19.00.07 – Pedagogic and developmental psychology. – Institute of Pedagogics and Psychology of vocational education of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2006.

The dissertation is dedicated to research of rules of value determination of youth personal becoming. Youth is the sensitive age to moral development. Modern youth become indifferent to perception of ethical norms and spiritual values. Pragmatic and hedonistic directions of personal development influence negatively to personal becoming. There were elaborated the value-personal approach of researching as the methodological method of solving the problem of value's determination of youth personal becoming. There were investigated a system of value determinants, indicators of development of moral sphere and criteria of moral becoming of youth personality. A psychodiagnostic methods, which were used in our dissertation, make it possible to research features of value system (structure and content of value system) and features of moral sphere of youth personality. It was found, that spiritual values influence positively to development of moral sphere and moral behavior of youth. The presence of accurate hierarchy of the personal value system and assimilation of spiritual values are necessary basis of moral personal becoming. It was found, that a value's determination of moral becoming during youth age has positive and negative forms.

In dissertation there is described the program and methods of value-moral consultation, correction and training as a form of psychological assistance for youth. There were elaborated a methodical reference to optimization of moral becoming of modern youth, which based on regularities of mechanism of value's determination of youth personal becoming

The key words: value determination, moral becoming of youth personality, moral behavior, value-personal method of research, value-moral consultation, correction, training.